

BATI'DA ENGELLİ EMEĞİNİN KISA TARİHİ: ENGELLİLİK MODELLERİ BAĞLAMINDA BİR DEĞERLENDİRME

Mesut Aköğretmen^{1*}

¹[ORCID ID: orcid.org/0000-0002-0555-2977](https://orcid.org/0000-0002-0555-2977)

Öz

Engelliler, insanlık tarihi boyunca var olmalarına rağmen, insani haklarını elde etme konusunda uzun mücadeleler vermişlerdir. Batı dünyası, engellilere ekonomik ve sosyal haklar tanıma noktasında oldukça geç kalmıştır. Daha 1950'lere kadar bireyleri normal olmayanlara dışlayan örneklerle doludur. Saf bir ırk yaratmak amacıyla engelli ve hastaların katledildiği "Öjenizm" düşüncesi bunlardan biridir. Avrupa'yı yıllarca etkileyen bu düşünce II. Dünya Savaşı'nda Hitler tarafından zalimce uygulanmış ve 250.000 engelli ve hasta birey kobay olarak kullanıldıktan sonra gaz odalarında yakılmıştır. Bu makalenin amacı, Batı'nın tarih boyunca farklı tutumlarla yaklaştığı engellileri emek piyasasında nasıl konumlandığını ele almaktır. Makalede, geçmişten günümüze engelli emeğinin yeri engellilik modelleri üzerinden dönemsel olarak incelenecektir. Çalışmada dört Engellilik Modeli dört ekonomik sisteme karşılık gelmektedir. Bunlar; Geleneksel Model (Feodal Dönem), Medikal Model (Sanayi Devrimi Dönemi), Sosyal Model (Refah Devleti Dönemi) ve İnsan Hakları Modeli (Günümüz) dir. Makalede, engellilerin tarihin neredeyse her döneminde insan haklarıyla bağdaşmayan olumsuz tutum ve davranışlarla karşılaştığı, çalışma haklarını ise ancak 1950'lerden sonra elde etmeye başladığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Engelli Tarihi, Engelli Emeği, Engelli Modelleri.

Atıf için:

Aköğretmen, M. (2023). Batı'da engelli emeğinin kısa tarihi: Engellilik modelleri bağlamında bir değerlendirme. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 12(32), 129-144.

* Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi SBE Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, Sakarya. (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Gerede MYO İşletme Bölümü Öğretim Görevlisi).
E-posta: akogretmen_m@ibu.edu.tr

A BRIEF HISTORY OF DISABLED LABOR IN WESTERN EUROPE: AN EVALUATION ACCORDING TO DISABILITY MODELS

Abstract

People with disabilities have fought long struggles to obtain their human rights. The western world has been quite late in granting economic and social rights to the disabled. The history of Europe, which distinguished individuals as normal-abnormal until the 1950s, is full of examples that exclude the disabled. The idea of "eugenics", in which the disabled and sick are slaughtered in order to create a pure race, is one example. This thought was brutally practiced by Hitler in World War II, where 250,000 disabled and sick individuals were burned. The purpose of this article is to discuss how the West has positioned the disabled in the labor market history. In this article, the place of disabled labor from past to present will be examined periodically through disability models. The four Disability Models in this study correspond to four economic systems. These are; the Traditional Model (Feudal Period), the Medical Model (Industrial Revolution Period), the Social Model (Welfare State Period), and the Human Rights Model (Today). This article concluded that the disabled have faced negative attitudes in almost every period of history, and they started to obtain their right to work only after the 1950s.

Keywords: *Disabled History, Disabled Labor, Disabled Models.*

GİRİŞ

Bu makalenin amacı tarihsel süreçte engellilere çalışma hakları sağlama konusunda neden bu kadar geç kalındığını değerlendirmektir. Çalışmada İlk Çağlardan bu yana Batı'da engelliler ve engelli emeği konusunda değişen bakış açısı yine engellilik modelleri üzerinden betimlenecektir. Engellilik modelleri belirli bir dönemde dini, siyasal ve sosyal koşullara göre şekillenen engellilik anlayışıdır.

Avrupa'da tarihsel süreç içinde insanlıkla bağdaşmayan birçok haksızlıkla karşılaşan engelliler 1950'lere kadar hakları meşrulaştırılmamış bir sosyal gruptur. Engelliler, tehdit unsuru olarak öldürülmekten, dilenciler olarak kullanılmaya kadar birçok insanlık dışı uygulama ve tepki ile karşılaşmışlardır.

Borton, tarihsel süreç içerisinde engellilere gösterilen tepkileri üçe ayırmaktadır: İlk olarak toplumu ve sistemi koruma içgüdüğü ile engelli bireyler tehdit olarak görülmüştür. Bu durum hapsedilme gibi kurumsal bazı tedbirlerin alınmasını gerektirmiştir. İkinci olarak engelli bireyler toplumsal bir yük olarak görülmüştür. Bu durumda toplumun engellilerden arındırılması yönünde hareket edilmiştir. Üçüncü olarak da engelliler aciz olarak görülmüştür. Bu düşünce ise onları koruma ve acıma gibi düşünceleri geliştirmiştir (Kolat, 2009, s.28; Taşçı, 2018, s.121).

Bu çerçevede İlk bölümde engelliliğe yönelik dönemler ve modeller değerlendirilerek ardından çalışma sınırlarının elverdiği ölçüde Orta Çağ'da Feodal döneme hâkim olan Geleneksel Engellilik Modeli incelenecektir. İkinci bölümde ise 18.yy'da ortaya çıkan Sanayi Devrimi sonrasında oluşan üretim tarzının engelli emeğine yönelik tutum ve yaklaşımı Medikal Engellilik Modeli kapsamında ele alınacaktır. 1960'larda ortaya çıkan ve 1970'lerde ivme kazanan engelli hakları hareketi üçüncü bölümde anlatılacaktır. Bu hareket Refah Devleti Dönemi'nde engelli aktivistleri ve örgütleri tarafından Medikal Model'e tepki olarak çıkarılan Sosyal Modeli kapsamaktadır. Son bölümde ise 1980'lerde ortaya çıkan küreselleşme ve sonrasında oluşan İnsan Hakları Modeli ele alınacaktır. Bu model uluslararası kurumların devreye girmesiyle engelli haklarını küresel boyuta taşımıştır.

1. Engelliliği Açıklayan Dönemler ve Modeller

İnsanlık tarihi boyunca engelliler her dönemde var olmuş ve engellilik, içinde bulunulan dönemin etkili bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Engelliliğe yönelik anlayışı şekillendiren bu yaklaşımlara Engellilik Modeli denmektedir.

Tablo1: Ekonomik Dönemler ve Engellilik Modelleri

Dönem	Model
1. Feodal Dönem	Geleneksel Model
2. Sanayi Devrimi Dönemi	Medikal Model
3. Refah Devleti Dönemi	Sosyal Model
4. Günümüz	İnsan Hakları Modeli

Kaynak: Yazarın Kendisine Aittir.

Engellilik modelleri içinde bulunulan siyasi ve ekonomik dönemin engellilere yönelik anlayışa yansımalarıdır. Bu bağlamda engelliliği anlamaya ve tanımlamaya yönelik dört modelden bahsedilebilir. Bunlar; Geleneksel Model, Medikal Model, Sosyal Model ve İnsan Hakları Modeli' dir (Okur ve Erdugan, 2010, s.248). Engellilerin çalışma hayatı içindeki durumları ait olduğu dönemin engellilik modellerine göre ele alınabilir.

A. Batı'da Feodal Dönem ve Geleneksel Engellilik Modeli

İnsanların köy ve kırsalda yaşadığı ve ekonominin çoğunlukla tarımsal üretimle gerçekleştirildiği Feodal Dönemde, toplumsal hayat, dini ve geleneksel değerlere göre belirlenmektedir. Engellilere yönelik bakış açısını da şekillendiren bu değerler Geleneksel Engellilik Modeli olarak adlandırılmaktadır. Batı'da Orta Çağ'da engellilere yönelik tutumlar ve engelli emeği maddeler halinde ele alınacaktır.

Orta Çağ'da Engelliler

Orta Çağ'da Avrupa'nın engellilik olgusu genel olarak dinsel ve mistik öğelere göre şekillenmiştir (Demircioğlu, 2010, s.61). Bu anlamda Antik Dönemden Feodal Döneme kadar engellilik konusunda pek olumlu bir tablo çizilememiştir. Engelli doğan bebeklerin tanrının gazabının bir işareti olarak nehre atılması, güneş altında bırakılması ya da sepetlere konularak yol kenarlarında ölüme terk edilmesi gibi olumsuz uygulamalar Orta Çağın engelliler konusundaki yaklaşımını da etkilemiştir. Dolayısıyla bu dönemde engellilerin "tehdit edici" olarak algılanmasının en önemli nedeni Antik Dönemden miras olarak alınan öğretilerdir (Taşçı, 2018, ss.121-122).

Geleneksel Model, bu dönemin dini ve kültürel değerlere göre oluşan toplumsal yaşamındaki engellilik anlayışını ifade etmektedir (Berkün, 2013, s.21). Orta Çağ'da Batı insanı, kilisenin etkisiyle akıl ve ruh hastalıklarının doğa üstü güçlerin etkisiyle oluştuğuna inanmıştır¹. Akıl hastalığı, körlük ve epilepsi gibi birçok engel durumunun doğaüstü ya da demonolojik (şeytan

¹ Bu dönemde deliler akıl hastası değil, şeytana uydukları için çarpılmış kişiler olarak kabul edilmektedir. Onların durumları doktorlar yerine papazların alanına girmekte, kilisenin bunlar hakkındaki kararı ise cin ve şeytanların bedenlerini ele geçirdiği hatta abartılı bir şekilde engelliliğin şeytan ve kadınların ilişkisinin bir sonucu olduğu şeklindedir (Taşçı, 2018, ss.124-125).

bilim) nedeni olduğu düşünülmüştür (Braddock ve Parish, 2011, ss.108-109).

Yanlış inanışların etkisiyle engelli doğan ya da daha sonra engelli hale gelenlerin 'cadı' olduğu ve toplumda tehlike oluşturacaklarına inanılmıştır. Böyle düşünülmesi engellilerin lanetlenmesine kadar giden sonuçlar doğurmuştur. Başta kilise tarafından takip altına engelliler sonrasında Engizisyon Mahkemeleri kurularak yargılanmaya başlanmıştır. Orta Çağ'ın başından 18. yy'ın sonuna kadar Avrupa'da 9 Milyon insan cadılık suçlamasıyla yakılarak öldürülmüştür (Seyyar, 2015, s.86). Öldürülmeyen engelliler ise utanılacak, tiksindirilecek, korkulması gereken, acınan ve dışlanan sefil varlıklar olarak görülmüştür (Taşçı, 2018, s.124). Feodal dönemde, engellilere yönelik bu olumsuz algının engellilere verilen işlere de yansıtıldığı görülmektedir.

Feodal Dönem ve Engelli Emeği

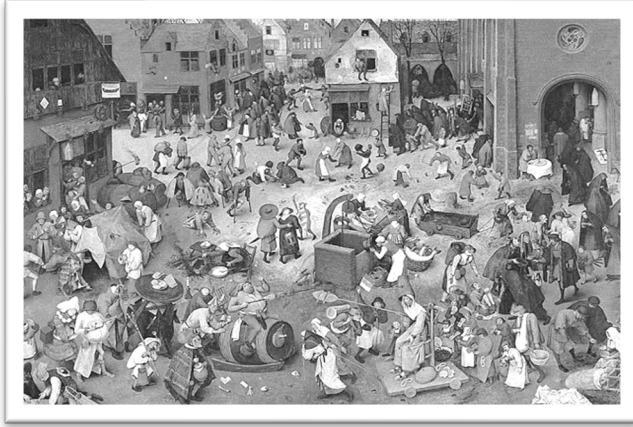
Orta Çağ'da engellilerin yaptığı işlere değinecek olursak; zihinsel ve bedensel engellilere sunulan tek iş imkanının saray soytarılığı olduğu söylenebilir (Zastrow, 2013, s.725). Bir başka deyişle; iş bulabilen engelliler derebeylerin ve aristokrasinin eğlencesi için çalışmaktadır. Orta Çağ Avrupa'sında bu alaycı bakış açısı nedeniyle engelli bedenler küçük düşürücü² tutumlara maruz kalmıştır.

Dilencilik ise engellilerin yaptığı bir diğer faaliyet olmuştur³. Orta Çağ'ın başlarında engellilere acıma ve merhamet duygusuyla yapılan yardımlar kiliselerin dikkatini çekmiştir. Sonuçta vereni manevi olarak tatmin edip umutlandıran bu yardımlar papazlar için kolay ve zahmetsiz para toplama yöntemi olarak görülmüştür. Zamanla engellilere dilencilik yaptırılarak para toplanmasının dini bir ritüele dönüştüğü anlaşılmaktadır. Hatta bu faaliyeti kurumsal olarak sürdürebilmek için kilise ve manastırlar Hotels de Dieu (Hospitals) ismi verilen çeşitli barınaklar açmışlardır (Friedlander, 1966, s.13-14).

Bu barınaklarda çok az engellinin kalması, toplanan yardımların çoğunun yine kilisenin menfaatine kullanıldığının göstergesidir. Sokaklarda kalan fakir ve engellilerin çoğu dilenmeye devam etmektedir. Üstelik engizisyon mahkemelerinde aldıkları cezalarla uzuvlarını kaybedenler ve savaşlardan dönen yaralı askerler de eklenince Avrupa'daki dilenci sayısı oldukça artmıştır. (Meltzer, 2013, s.40).

² Orta çağda aristokratların engellilere sunduğu bir çalışma şekli saray soytarılığıydı. Bazı Orta Çağ aristokrat hanelerinde "fiziksel farklılığa sahip eğlendiriciler" olarak sınıflandırılan cüce ve bedensel engelli saray soytarıları bulunmaktaydı (Metzler, 2013, s.85).

³ Dilencilik ilkçağlardan bu yana engellilere ait bir iş gibi düşünülür. Engellilere sadaka ve yardım yapılmasının nedeni yoksul kesimin bir parçası olduklarına inanılmasıdır (Braddock ve Parish, 2011, s.111-113).

(Tablodan Detay)

Şekil 1: Kampf zwischen Fasching und Fasten ,1559 (Pieter Bruegel); Sanat Tarihi Müzesi, Viyana

Kaynak: Brendan Gleeson, "Geographies Of Disability" 1999, p.62

Yukarıda Bruegel'e ait 1559 tarihli "Karnaval ve Perhiz Arasındaki Savaş" isimli tablo Orta Çağ toplumsal ilişkilerini birçok yönden görmemizi sağlayan kanıtlardan biridir. Tabloda bir şehir meydanında çeşitli işlerle uğraşan insanlar içinde bulunan engelli dilenciler görülmektedir.

Rönesans ve Reform hareketleri ile kilise egemenliği çökünce başa geçen devlet, dilenci sayısını azaltmak için yasalar çıkarmaya yönelmiştir. Bu yasaların başında 1601 yılında İngiliz Kraliçesi I. Elizabeth tarafından çıkarılan 'Yoksullar Yasası' bulunmaktadır (Zastrow, 2013, s.50). Yoksullar Yasası, İngiltere ve tüm Avrupa'da sosyal sorunların kilise egemenliği yerine devletin kontrolüyle çözüleceği düşüncesini geliştirmiştir (Braddock ve Parish, 2011, s.117; Şişman ve Diğerleri, 2011, s.8). Mesela; yatacak yeri ve evi olmayan engellilerin düşkün evlerine yerleştirilmeleri, olanlara da yiyecek, giyecek ve ısınma yardımlarının verilmesi gibi destekler bu kapsamda ele alınabilir.

Orta Çağ Avrupa'sında sanıldığı gibi tüm engelliler kiliseye bağımlı ya da dilencilik yapan kişiler değildir. Feodal Dönemde tarımsal üretimde çalışan köylü aileleri içinde de engelliler bulunmaktadır. Dolayısıyla engelli emeğinin faaliyet alanlarından biri de tarımsal üretimdir (Gleeson, 1999, s.64-65).

Sanayi Devrimi öncesi oldukça durağan bir toplum düzeni olan Feodal yapı, engellilerin ekonomik ve toplumsal sisteme katılmasını bir sorun olarak görmemiştir (Okur ve Erdugan, 2010, s.248). Bu çalışma şeklinde kullanılan üretim araçlarının ve üretim tekniklerinin basit oluşu engelli bireylerin aileleri yanında tarımsal üretime katılmalarına imkan sağlamıştır.

Önemli olan işbirliği içerisinde faaliyetlerin gerçekleştirilmesi olunca köydeki aile bireyleri güçlü ve zayıf ayırmaksızın hepsi çalışmaktadır. Tarımsal çalışma zorunluluğu herhangi bir bedeni verimsiz kabul edemeyeceği için

tüm aile üyelerine uygun işler bulunabilmektedir. Örneğin, yaşlı ve kör bir kadın bile hasat sırasında bebek bakabilmektedir (Gleeson, 1991, s.83).

Tarım ve küçük ölçekli üretim şeklinin engellileri dışlamaması, bulunulan ortamın engelli bireyleri talihsiz görmeyen ve toplumun geri kalanından ayırtılmayan anlayışının bir sonucudur (Oliver, 1990, s.27). Dolayısıyla Feodal Dönem' deki toplumsal ilişkiler, bireyselliği en yüksek seviyeye çıkaran kapitalizmin aksine karşılıklı bağımlılık ve işbirliği ile ifade edilmiştir. Engelliler köy yaşamının oluşturduğu karşılıklı bağımlılık içerisinde, toplumsal bağımlılar olarak dışlanmamıştır.

16. yüzyıldan itibaren yavaş yavaş çözülen bu uzamsal uyum, sonunda üretim yerinin evden ayrı bir işyerine taşınmasına yol açan Sanayi Devrimi tarafından kesin olarak parçalanmıştır (Meltzer, 2013, s.73-74). Sanayileşmenin yükselişiyle bireysel emek faktörü, ortalama üretkenlik standartları açısından değerlendirilmiş ve böylece daha yavaş, daha zayıf ya da daha esnek çalışabilen engelli işçiler ücretli çalışma potansiyelleri açısından değer kaybına uğramıştır.

Sonuçta Feodal dönemde yanlış engellilik anlayışları neticesinde engelliler çok zor durumlarla karşılaşmış; dilencilik, soytarıllık gibi insanlık itibarını küçük düşürücü işlerde kullanmıştır. Diğer taraftan engellilerin bir bölümü ise ev temelli olmak şartıyla tarımsal üretime katkı sağlamışlardır.

B. Sanayi Devrimi Dönemi ve Medikal Engellilik Modeli

18. yy' da endüstriyel gelişmeler⁴, ekonomik ve toplumsal yapıda önemli değişimler meydana getirmiştir. Feodal dönemin toprağa dayalı üretim şekli yerini sanayileşmeye bırakmıştır. Böylece kırsal bölgelerden şehirlere akın eden ve iş bulmak için emeklerini satmak zorunda kalan bir işçi sınıfı oluşmuştur. Devletin, hiçbir koruyucu düzenlemesinin olmaması bu işçi sınıfını zorlu çalışma koşullarıyla mücadele etmek zorunda bırakmıştır (Talas, 1995, s.67). Engelliler için bu zorlu çalışma koşullarına uyum sağlamak mümkün görünmemektedir. Çünkü bir taraftan çalışma ortamı engellilerin ulaşması zor olan fabrikaya taşınmış diğer taraftan çalışma şartları oldukça zorlaşmıştır.

Kısacası Sanayinin gelişmesi, her türden engelli için işgücünden dışlanma anlamına gelmektedir (Oliver, 1990, s.27). Bu düşüncenin altında yatan sebep ise Sanayileşme Döneminde ortaya çıkan Medikal Engellilik Modeli olmuştur (Okur ve Erdugan, 2010, s.249). Medikal modelin daha iyi anlaşılması için kökenlerine inmek gerekmektedir.

⁴ Sanayi Devrimi'nin teknolojik odağını 1768 yılında Richard Arkwright'in dokuma makinası, Denis Papin'in buhar makinası, James Watt'in buhar gücünü hareket enerjisine çeviren buhar dolabı ve 1785 yılında Edmund Cartwright'in dokuma makinası gibi icatlar oluşturmaktadır (Serdar, 2020, s.8).

Medikal Modelin Kökenleri

Günümüzde etkilerini hâlâ hissettiren Medikal Model'e göre engellilik, kişinin vücut sistemiyle ilgili bireysel bir bozukluk; fiziki ve biyolojik bir eksikliktir. Bu bozukluk ve eksiklik ancak tıbbi müdahale ile onarılabilir (Goodley, 2011, s.7). Medikal model engelliliği, bireyin sonrasında normal fonksiyonlarını kazanabileceği ya da bu duruma mümkün olduğu kadar yaklaşabileceği, onarılması gereken bir durum olarak görmektedir (Berkün, 2013, s.22).

Aslında Sanayi Devrimiyle oluşan üretim sistemi ve onun verimlilik anlayışı, işçiyi makinanın bir uzantısı olarak değerlendirmiştir. Bu denklemde engelli emeği adeta makinanın parçasındaki bozukluk gibi algılanmıştır. Bozuk parça tamir edilmeli, bu mümkün değilse üretimi engellememesi için sürecin dışında tutulmalıdır.

Medikal bakış açısı Sanayi Devrimi'nde engellileri üretime ayak bağı olmaması için toplumdan uzaklaştırılmalarına neden olmuştur. Böylece üretimde istenen verimi sağlayamayacak olan engelliler hastane ve bakım evi gibi yerlere kapatılarak sosyal yaşamdan uzaklaştırılmıştır. Hatta bu dönemde engelliler faydasız yiyiciler (useless eaters) olarak görülmüş ve yoksullukları artmıştır (Barnes, 2012; Taşçı, 2018, s.128). Zamanla Medikal Model'in kurumsallaşması ekonomik sistemlerin disiplin ve denetim için duyduğu ihtiyacı karşılamak üzere, engellileri dışlanmaya maruz bırakan bir kontrol aracı haline gelmesine neden olmuştur (Demircioğlu, 2010, s.75). O kadar ki bu normleştirme düşüncesi devamında ırkçı politikaların çoğalmasına da zemin hazırlamıştır

Medikal Model'in kökeninde yatan faydacılık düşüncesi⁵, 1900'lü yılların başında Avrupa'da Sosyal Darwinizm olarak ortaya çıkmış ve 20. yy' da somut olarak uygulanmıştır. Avrupa'da insan ırkının ıslah edilmesi amacıyla engelli bireylerin toplumdan temizlenmesi görüşünü savunan bu düşünce, dönemin siyasal ve ekonomik anlayışı sebebiyle kendisine büyük taraftar toplamış⁶ ve Almanya'da II. Dünya Savaşı Dönemi'nde Öjenizm olarak uygulanmıştır (Demircioğlu, 2010, s.76). Sonuçta Öjenizmin ortaya çıkardığı uygulamalar diğer insanların engellilere önyargılı davranmasına ve engelli insanların uzun süre ayrımcılık, ötekileştirme gibi problemler yaşamalarına neden olmuştur.

⁵ Bu düşünce "en iyi uyum sağlayan ayakta kalır" gibi hayvan dünyasından alınan düşüncelerle dünyaya diğerlerine göre daha güçsüz olarak gelen engellilerin ortadan kaldırılması gerektiğine inanmaktaydı (Seyyar, 2015, s.87-88).

⁶ Hitler öncülüğündeki Alman faşist rejimi döneminde engelin kalıtımsal olarak geçeceği düşünüldüğünden bedensel ve zihinsel engellilerin çocuk doğurmaları yasaklanmıştır. Üstün bir Alman ırkı oluşturmak amacıyla 1940-45 yılları arasında 200-270 Bin engelli toplama kamplarında öldürülmüştür (Taşçı, 2018, s.128).

I. Dünya Savaşı ve Engellilere Yönelik Uygulamalar

I. Dünya Savaşı engelliler için önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir. Daha savaş başlamadan üretim sistemi içinde iş kazalarıyla engelli hale gelen işçi sayısı artmıştır. Örneğin 1900'lerde ABD'de çalışan nüfusun beş yüz binden fazlası fiziksel engelle karşı karşıya kalmıştır (Tokol, 2020, s.481).

Ağır çalışma koşulları nedeniyle çok sayıda işçinin engelli hale gelmesi işçi örgütlerini harekete geçirmiştir. Böylece engelli işçiler arasında sendikacılık faaliyetleri çoğalmış ve haklarını savunun işçi sayısı artmıştır. ABD'de bu örgütler tarafından birçok eyalette yapılan faaliyetler neticesinde engelli bireylere yönelik siyasi düzenlemeler ortaya çıkmaya başlamıştır. Örneğin engelli bireylerin iş tazminatlarının ödenmesine yönelik kararlar bu süreçte alınmıştır.

1914 yılında I. Dünya Savaşının başlamasıyla birlikte gençlerin cepheye sürülmesi kapitalist üretim koşullarında büyük bir işgücü kaybı doğurmuştur. Üretimin devam etme mecburiyeti altında oluşan bu işgücü kaybı kadın ve yaşlı nüfus yanında engelli emeğiyle de karşılanmıştır (Taşçı, 2018, s.131).

Savaş sonrasında ise çok sayıda insanın ülkelerine çeşitli düzeylerde engellerle dönmesi, bu kişilerin rehabilitasyonuna yönelik düzenlemelerin yapılmasını sağlamıştır (Şen, 2017, s.223). İş kazalarıyla engelli hale gelenlere savaştan engelli olarak dönenler de eklenince toplumda engellilere yönelik farkındalık artarak, rehabilitasyonla ilgili sosyal politikalara ihtiyaç olduğu anlaşılmıştır.

Böylece engellilerin tamamı olmasa bile savaş malullerinin emek piyasasına girmelerine yönelik uygulamalar başlamıştır. Örneğin, ilk kez 1919 yılında Almanya'da bir engelli istihdam yöntemi olarak Kota yöntemi kullanılmıştır (Seyyar, 2015, s.247). Sonuç olarak engellileri değersiz olarak gören kapitalist üretim sistemi I. Dünya Savaş'ında tabiri caizse engellilerin emeğine muhtaç kalmıştır. Engelliler ise beklenenin aksine kendilerine verilen işleri başarıyla gerçekleştirebileceklerini göstermişlerdir.

C. Refah Devleti Dönemi ve Sosyal Model

Kapitalist üretim sürecinde bir dönemeç olarak adlandırılabilir Refah Devleti⁷ dönemi içerisinde oluşan politik ortam engellilik konusunda köklü değişiklikler meydana getirmiştir. Bu değişikliklerin nedeni emek, sermaye ve devlet arasında oluşan uzlaşmada aranmalıdır (Okur ve Erdugan, 2010, s.251-252). Oluşan bu iş birliği Avrupa ülkelerini engelliler konusunda bazı yasal düzenlemeler yapmak zorunda bırakmıştır.

⁷ Refah devletinin gelişmesi II. Dünya Savaşı sonrasında Altın Çağ denilen 1945-75 yılları arasında olmuştur (Özdemir, 2007, s.198).

II. Dünya Savaşı ve Sonrasında Engellilere Yönelik Yasal Düzenlemeler

II. Dünya savaşında genç insan gücünün cepheye gitmesi tıpkı cephe gerisinde üretimin devam etme zorunluluğunu gündeme getirmiştir. Engelli nüfusun işgücü gereksinimini karşılayabilmesi ve çalışabileceği işkollarının anlaşılması mesleki rehabilitasyon ve teknik eğitimin gerekliliğini ortaya çıkarmıştır (Akçalı, 2015, s.19).

II. Dünya Savaşı'ndan sonra da yüzbinlerce insan engelli hale gelmiş ve bunların toplumsal hayata ve önceki mesleklerine uyum sağlama konusunda yaşadıkları zorluklar devletleri engellilere yönelik yasal düzenlemeler yapmak zorunda bırakmıştır (Şen, 2017, s.224). Örneğin; ABD, 1945'te engelli istihdamı için Başkanlık Komitesi'ni kurmuştur Almanya, 1950 yılında Engelli Bireylerin İstihdamı Yasası'nı yürürlüğe koymuştur (Zastrow, 2013, s.727). Bu çerçevede gelişmiş ülkelerin katkıları ile konu BM gündemine taşınmıştır.

Engellilik ilk kez BM tarafından 1948 yılında yayınlanan İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi'nin 25. Maddesinde; "Herkes işsizlik, hastalık, engellilik, dulluk, yaşlılık ve kendi iradesi dışında koşullardan doğan geçim sıkıntısı durumunda güvenlik hakkına sahiptir." şeklinde yer almıştır (Şişman, Kocabaş, Yazıcı, 2011, s.11).

1950'li yıllarda demokrasi ve insan hakları konusundaki fikirlere önem verilmeye başlanması, engellilik konusunun ulusal ve uluslararası platformlarda daha fazla tartışılmasına neden olmuştur. Gelişmiş ülkelerde sosyal uyum amacıyla engellilerin toplumdaki diğer insanlarla eşit haklara sahip oldukları ve temel haklardan yararlanmaları gerektiği kabul edilmeye başlanmıştır. Bu doğrultuda engelli hakları birçok ülkede kanunlarla düzenlenme altına alınmıştır (Tokol, 2021, s.482).

Engelli Hareketinin Doğuşu

Engelliliğin bir toplumsal hareket niteliği kazanması 1960'ların sonu ile 1970'lerdeki politika ve refah mücadelelerinde olmuştur (Priestley, 2011, s.524). Refah Devleti döneminin politik ortamında ırkçılık ve cinsiyet ayrımcılığı gibi konularda bazı olumlu gelişmelerin ortaya çıkması, engelliler için bir hak arayışı hareketinin başlamasında yol gösterici olmuştur (Yardımcı, 2015, s.8). Bu dönemin engellilik algısı olan sosyal modele geçmeden önce ona zemin hazırlayan engelli hareketinin gelişimini incelemek gerekmektedir.

Sosyal Model ve onun eylemsel ifadesi olan engelli hareketi Medikal Model'e karşıt olarak ABD ve İngiltere'deki engelli hareketi aktivistleri tarafından ortaya çıkarılmıştır (Oliver, 1990).

İlk olarak ABD'de fiziksel engelliler; çalışma imkanlarındaki ayrımcılıklar, eğitim konusundaki eşitsizlikler ya da sosyal ve fiziksel çevre şartları gibi konularda hak arayışlarına girmişlerdir. Dönemin politik iklimi, engelli aktivist-

lere ilham vermiş ve çeşitli lobi faaliyetleri ile engelliler söz konusu konularda seslerini duyurarak ayrımcılık karşıtı yasalar çıkarılmasını sağlamışlardır (Zastrow, 2013, s.727; Yardımcı, 2015, s.8).

1960'larda Amerika'da kadın hakları ve ırkçılık karşıtı görüşlerden etkilenerek üniversite öğrencileri tarafından başlatılan Bağımsız Yaşam Hareketi de bunlardan birini oluşturmaktadır (Meşe, 2014, s.83-84). Zamanla güçlenen ve politik açıdan aktif hâle gelen bu hareket, başkalarına bağımlı olarak yaşamak yerine bakım kurumları ve hastanelerden çıkarak, bağımsız bir yaşam kurmak isteyen engellilerin tepkisinin bir sonucudur.

Berkeley'de kurulan ilk Bağımsız Yaşam Merkezi engellilerin toplumsal katılımını önleyen yapısal ve tutumsal zorlukları hedef almıştır (Demircioğlu, 2010, s.15). Zamanla pek çok farklı alanda faaliyet üstlenen bu merkezler çoğalmıştır. Bağımsız yaşam merkezleri, bakım kurumlarınca engellilere dayatılan gündelik bir yaşam akışı yerine, onların kendi yaşamları konusunda kendi kararlarını verebildikleri bir toplumsal katılım sürecine girmelerini sağlamıştır.

İngiltere'de ise engelliliğin salt tıbbi ya da sosyal yardımla ilintili bir şeyden ziyade bir toplumsal baskı biçimi olarak yeniden formüle edilmesi 1970'lerde başlamıştır (Thomas, 2011, s.32). Engelliler devletten toplum temelli hizmetler, eğitim ve konut gibi hizmetlerde eşit fırsatlar sağlanmasını talep etmektedir (Taşçı, 2018, s.132). Böylece engelliler, kurumlardaki zoraki şartlara, kendilerine dayatılan işsizlik ve yoksulluğa, işgücü piyasasındaki ayrımcılığa karşı direnmek üzere örgütlenmeye başlamıştır.

İngiltere'de bu kapsamda ilk engelli hareketi UPIAS (Union of the Physically Impaired Against Segregation) tarafından başlatılmıştır. Örgüt, Paul Hunt'ın 1971'de "The Gurdian" Dergisinde yazdığı bir yazıdan sonra kurulmuştur. Hunt, bu yazıda yatılı kurumların engelli sakinlerinden bir tüketici grubu oluşturmayı teklif etmiştir. Hunt, ideolojisini geliştirirken İngiltere'ye 1968'de gelmiş olan Güney Afrikalı Psikolog Vic Finkelstein'la tanışmış ve UPIAS kurulmuştur. Aralık 1974'te yayınladıkları bildirimlerinde UPIAS amacını, "engellilere toplumdan yalıtılmış kurumlarda yaşamlarını sürdürme yerine topluma tümüyle katılma, bağımsız olarak yaşama, çalışma hayatına üretken olarak dahil olma ve kendi yaşamları üzerinde tam denetime sahip olma noktasında fırsatlar sağlamak" olarak belirlemiştir (Thomas, 2011, s.32; Shakespeare, 2011, s.49).

Engelli farkındalığı konusunda etkili olan örgüt, ayrımcılığa karşı da ciddi bir mücadele göstermiş ve seslerini "Hayır Ayrımcılığa Karşıyız" sloganıyla duyurmuştur. İlerleyen yıllarda BM tarafından (The British Council of Organization of Disabled People) İngiliz Engelli Örgütleri Konseyi'ne çağrılan UPIAS, Konseyde Medikal tanımı reddederek sosyal tanımı gündeme getirmiştir (Demircioğlu, 2010, s.16). Dolayısıyla sosyal model ile engellilik toplumsal ve siyasal zeminde yeniden anlam kazanmıştır. Burada Sosyal Modeli oluşturan koşullardan ayrıca bahsetmekte fayda vardır.

Sosyal Model ve Oluştığı Koşullar

1970'lerle birlikte dönemin politik durumu engelliliğe ilişkin yaklaşımlarda ciddi değişiklikler yaratmıştır. Oliver'ın "normalleştirme teorisi" olarak (1999, s.165) adlandırdığı Medikal Model zamanla eleştirilmeye başlamıştır (Taşçı, 2018, s.143).

Emek, sermaye ve devlet arasında oluşan bu tarihsel uzlaşma döneminde engelliler yeni bir sosyal hareket başlamıştır (Okur ve Erdugan, 2010). Bu hareket bireyleri engelli kılan durumun aslında onların yeti yitimleri olmadığı, aksine toplumun kısıtlayıcı, damgalayıcı ve engelleyici tutumları olduğunun fark edilmesini sağlamıştır.

Refah Devleti bu dönemde elde edilen gelirin vatandaşlara yeniden dağılımını gerçekleştirecek sosyal güvenlik, sağlık ve eğitim gibi araçları aktif şekilde kullanmış ve kamusal hizmetlerin toplumun tüm kesimlerine aktarılmasını sağlamıştır. Bunun sonucu olarak yalnızca işçilerin çalışma ve yaşam koşulları iyileştirilmekle kalmamış aynı zamanda çalışamayacak durumda olan (hasta, yaşlı, engelli vb.) sosyal grupların da desteklenmesi sağlanmıştır (Okur ve Erdugan, 2010, s.252; Demircioğlu, 2010, s.18). Böylece özellikle içinde bulunulan dönemin ihtiyaçlarına cevap verecek yeni bir modelin ortaya çıkarılmasını zorunlu hale gelmiştir.

Sosyal Model olarak adlandırılan bu yeni model engellilerin karşı karşıya geldikleri sorunları Medikal Model gibi bireysel kusurlar olarak görmek yerine; bunları toplumsal baskının ve dışlanmanın sonucu olarak kabul etmektedir (Shakespeare, 2011, s.55). Bu anlamda engellilik tıbbi değil, siyasi bir meseledir. Engelli kimliğinin sahiplenilmesi söz konusu siyasi meselenin tartışmaya açılması için gereklidir (Yardımcı, 2015, s. 22).

Sosyal Modelle birlikte engelliliğin toplumsal bir sorun olduğu anlaşılmıştır. Bu durumda asıl engel fiziksel yetersizlikleri bireye yükleyen toplumsal zihniyettir. Kısaca engelliler ihtiyaçları dikkate alınmadığında ve gerekli hizmetler sunulmadığında toplum tarafından engellenmektedir. Yaşanan gelişmeler zamanla sosyal modeli engellilerin eşit haklar talep edecekleri uluslararası platformlara taşıyacaktır.

D. Günümüz ve Engelli İnsan Hakları Modeli

1980 sonrasında küreselleşme ve dünya ekonomilerinin bütünleşmesi bir taraftan sermayeyi güçlenirken diğer taraftan ekonominin yarattığı toplumsal sorunların çözümünü DB, IMF, BM gibi uluslararası kurumlara bırakmıştır. Uluslararası kurumların devreye girmesiyle engelli hakları küresel boyutta ele alınmaya başlanmıştır. Bu kapsamda ilk olarak 1981 yılında BM tarafından "Engelliler Yılı" ilan edilmiştir. Böylece engellilik hareketi dünyanın genelinde ses getirmeye başlamıştır (Goodley, 2011, s.3).

Bu dönemde ortaya çıkan insan hakları modeli engelliliği, bir insan hakları meselesi olarak görmekte ve herhangi bir değerlendirme ölçütü bulmak

yerine insana odaklanmanın tüm sorunları ortadan kaldıracığına inanmaktadır. Bu model, engellilerin yaşadığı işsizlik, eğitim, yoksulluk gibi olumsuzlukları insan hakları ihlali olarak değerlendirmektedir (Berkün,2013, s.25). Böylece engellilerin yaşadığı sorunların çözülmesine yönelik politikalar yeni bir nitelik kazanmıştır.

İnsan hakları modeli, insanın doğuştan gelen haysiyetine ve ardından, ancak gerekirse, kişinin tıbbi özelliklerine odaklanır. Kişiyi etkileyen tüm kararlarda bireyi sahnenin merkezine yerleştirir ve en önemlisi asıl sorunu kişinin kendisi dışında toplumda aramaktadır (Degener, 2016, s.3).

BM, 1983'ten itibaren Afrika, Asya-Pasifik bölgesinde "Engelli On yılları" gibi girişimlerde bulunarak bölgelerdeki politikalar üzerinde önemli etkilerde bulunmuştur. Engelli hakları savunucuları 1980'lerin sonlarından itibaren, uluslararası düzlemde bir üst örgüt olan "Engelliler Enternasyonali" altında örgütlenmektedirler. Tam katılım, fırsat eşitliği ve gelişme yoluyla engellilerin insan haklarının geliştirilmesini amaçlayan örgüt 130'dan fazla ülkede engellilerin çıkarlarını temsil etmektedir (Priestley, 2011, s.524).

1990'larla birlikte engelli hakları hareketi, yürürlükte kanunları güçlendirmek için faaliyetlere başlamıştır. Bu doğrultuda BM İnsan Hakları Bildirgesi'nde ayrımcılığa son veren bir maddenin engelliler için olmadığını iddia ederek yeni düzenlemeler talep etmişler ve verilen mücadeleler neticesinde ABD'de 1990'da ADA (Amerikalı Sakatlar Yasası) yürürlüğe girmiştir (Akçalı, 2015, s.20). Bu yasa dünyada doğrudan engellilik konusunda çıkarılan ilk yasadır (Yardımcı, 2015, s. 22).

1993 yılında BM halen uluslararası kurumların engelli politikalarının temelini oluşturan fırsat eşitliği standart kuralları yayınlanmıştır. Engellilerin topluma tam ve eşit katılımını temel alan bu standardı biçimlendirmede tıbbi bakım, rehabilitasyon ve yardım servisleri ön koşul alındıktan sonra ulaşılabilirlik, eğitim, istihdam, gelirin korunması, sosyal güvenlik, kültür-spor ve din eşit katılımı temel alınarak çeşitli hedefler belirlenmiştir (Akçalı, 2015, s.21).

BM Genel Kurulu tarafından 2006 yılında kabul edilen Engelli Haklarına İlişkin Sözleşme ise engelli insan hakları konusunda zirve denebilecek büyük bir kazanımdır. Uluslararası anlamda bütüncül bir düzenleme olma özelliği taşıyan sözleşme engellilerin yaşam standartlarını yükseltmek ve çalışma koşullarını iyileştirmek amacıyla hareket ederek insan hakları açısından oldukça çağdaş bir yorumu yansıtmaktadır (Şişman, Kocabaş, Yazıcı, 2011, s.13-15).

AB ise bu kapsamda engelliliği bir insan hakları meselesi olarak değerlendirmektedir. Engelliler toplumsal yaşamın tüm alanlarında diğer bireylerle eşit haklara sahip olarak değerlendirilmekte ve engellilere ayrımcılık yapılması yasaklamaktadır (Şen, 2017, s.225). AB, bu konuda 2021 yılında 2021-2030 Avrupa Engellilik Stratejisi'ni kabul etmiştir. Bu on yıllık strateji ile Avrupa'daki tüm engelli kişilerin insan haklarına, topluma ve çalışma hayatına katılmak için eşit fırsatlara sahip bireyler olması istenmektedir.

2. Sonuç

Bu çalışmada Orta Çağ'dan bu yana Avrupa'nın ekonomik tarihi içerisinde engelli emeğinin yeri incelenmiştir. Engelliliğin bireysel olduğu kadar toplumsal bir durum olmasından hareketle bu inceleme, engellilik modelleri çerçevesinde yapılmaya çalışılmıştır.

Çalışmada 20.yy'ın ikinci yarısına kadar Avrupa'da engellilerin insani haklarını tam anlamıyla kazanamadığı görülmektedir. Orta Çağ'da engelli bakış açısını Antik Yunan ve Roma Felsefesinin yanlış inanışları ve çelişkilerle dolu mistik değerleri şekillendirmiştir. Bu dönemde engellilerin çoğu öldürülmüş şanslı olanları için yapılabilecek belli başlı işler dilencilik ve saray soytarılığı gibi küçük düşürücü işler olmuştur.

Feodal Dönemde toplumun köy ve kırsal kesimde tarımsal üretime dayalı bir hayat tarzı sürdürmesi bazı engellilerin ev ve çevresinde aile ekonomisi için üretime dahil olmasını sağlamıştır. Feodal dönemin dine ve tarımsal üretime dayalı yaşam şekli engelli bakış açısını şekillendirmiştir. İlginç olarak bu dönemde Sanayi devrimi sonrasında kıyaslandığında köylü ailelerin ev eklenmiş işlerde engelli emeğini dışlamadığı görülmüştür.

Sanayi Devrimi'yle çalışmanın fabrikaya taşınması ve şartların zorlaşması üretime katılacak kişilerin bu zorlu koşullara uyacak dayanıklılıkta olmasını gerektirmiştir. Dönemin engellilik modeli olan Medikal Model, bu şartlara uyamayan engellileri bireysel bir sorun olarak görmüştür. Böylece engelliler çalışma hayatından ve toplumsal yaşamdan dışlanarak hastane ve bakım evlerine kapatılmıştır.

Refah Devleti Dönemi'nde sağlanan kamusal hizmetler engelliler gibi dezavantajlı grupların da desteklenmesini sağlamıştır. 1970'li ve 80'li yıllarda engelli hakları hareketi Sosyal Modeli geliştirmiştir. Model, sorunun engelli bireyin yeti yitimine indirgenerek ele alınmasının yanlış olduğunu; asıl engelin toplumsal çerçeveden kaynaklandığını savunmuştur. Devlet, engellilere eşitlik anlayışı temelinde ekonomik ve sosyal hakları sağlamakla yükümlü kılınmış ve engellilere yönelik önyargılar giderilmeye başlamıştır.

1980'lerle birlikte ekonomik yapı küresel yeni bir forma bürünmüştür. Serbest piyasanın egemen olduğu yeni düzen, meydana gelen ekonomik krizler ve bunları çözmek için yapılan müdahaleler toplumun tüm kesimlerini olumsuz etkileyince devreye küresel örgütler girmiştir. Böylece engellilerin sorunları da küresel örgütler tarafından ele alınmaya başlanmıştır. Birleşmiş Milletler 2006 yılında Engelli Haklarına İlişkin Sözleşme'yi kabul etmiştir. İnsan Hakları Modeli olaya hak temelli bir yaklaşımla bakarak; engellileri, hayatlarının gidişatını toplumun herhangi bir ferdiyle eşit ölçüde belirlemesi gereken hak sahipleri olarak tanımlamaktadır. Ancak Batı'nın engellilik anlayışını küreselleştiren bu eşitlik yaklaşımının tüm dünyadaki engelli emeğine tam anlamıyla çözüm bulduğunu söylemek pek de mümkün değildir.

Kaynakça

- Akçalı, Ş. (2015). *Görme engellilere yönelik tasarlanan mekanların erişilebilirlik kapsamında irdelenmesi: Görme engelli kütüphaneleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi FBE, İstanbul.
- Aydın, M. (2017). Faydacılık. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19(36), 239-245.
- Berkün, S. (2013). *Özrümlülerin istihdamında ev esaslı tele çalışma (evde tele çalışma): Bursa ili belediyelerinden örnekler*. ÇSGB. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Eğitim ve Araştırma Merkezi Yayınları. Ankara. No: 38.
- Braddock D.L. ve Parish S.L. (2011). Tarihte sakatlık (F.B.Aydar, Çev.). D. Bezmez, S. Yardımcı ve Y. Şentürk (Drl.), *Sakatlık çalışmaları: Sosyal bilimlerden bakmak içinde* (s.101-187). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Degener, T. (2016). Disability in a human rights context. *Laws*, 5(3), 35. <https://doi.org/10.3390/laws5030035>.
- Demircioğlu, M. (2010). *Üretim sürecinde sakat emeği*. Araştırma İnceleme Dizisi. İstanbul: Kibele Yayınları.
- Friedlander, W.A. (1966). *Sosyal refah hizmetine başlangıç*. (R.Taşcıoğlu, Çev.) Ankara: Şenyuva Matbaası.
- Gleeson, B. (1999). *Geographies of disability*. Londra New York: Routledge
- Goodley, D. (2011). *Disability studies: An interdisciplinary introduction*. London, Sage Publication.
- Kolat, S. (2009). *Avrupa Birliği sosyal politikası çerçevesinde özrümlüye yönelik ayrımcılıkla mücadele ve Türkiye'deki yansımaları*, (Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, T.C. Başbakanlık ÖZİDA), Ankara.
- Meltzer, I. (2013). *A social history of disability in the middle age cultural considerations of physical impairment*. London&Newyork, Routledge.
- Meşe, İ. (2014). Engelliliği açıklayan sosyal model nedir? *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 33, s.79-92.
- Okur, N. ve Erdugan, F. E. (2010). Sosyal haklar ve özrümlü: Özrümlülük modelleri bağlamında tarihsel bir değerlendirme. *II.Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu*, 245-263, Denizli.
- Oliver, M. (1990). *The politics of disablement*, Macmillan Education. Londra: Macmillan.
- Özdemir, S. (2007). *Küreselleşme sürecinde refah devleti*. İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Yayın No:2007-57, İstanbul.
- Prisley, M. (2011). Engellilik, (O. C. Taştan Çev.). Ed. P. Alcock, M. May, K. Rowlingson (Ed.), *Sosyal Politika kurumlar ve Uygulamalar içinde* (s. 521-530). Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Serdar, A. B. (2020). Sosyal politikanın tarihsel gelişimi, A. Tokol, Y. Alper (Ed.) *Sosyal Politika içinde* (s. 1-24). Bursa: Dora Yayınları.
- Seyyar, A. (2015). *Dünya'da ve Türkiye'de engelli dostu sosyal politikalar*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Shakespeare, T. (2011). Sakatlık sosyal modeli (F. B. Aydar, Çev.). D. Bezmez, S. Yardımcı ve Y. Şentürk (Drl.), *Sakatlık çalışmaları Sosyal Bilimlerden Bakmak içinde* (s. 51-62). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

- Şen, M. (2017). Çalışma yaşamında özel engelliler, Edt: Salih Dursun, Serpil Aytaç, *Çalışma Yaşamında Özel Gruplar*, Bursa: Ekin Yayınları.
- Şişman, Y., F. Kocabaş ve B. Yazıcı (2011). *Özürülülerin çalışma yaşamına katılma gereği ve Türkiye’de bu bağlamda uygulanan sosyal politikaların genel bir değerlendirilmesi “Kota Yönteminin Uygulanmasına İlişkin Bir Eskişehir Örneği”*. Anadolu Üniversitesi Yayınları No:1206, Eskişehir.
- Talas, C. (1995). *Toplumsal Politika*,2.Baskı, İstanbul: İmge Kitapevi.
- Taşçı, F. (2018). *Sosyal politikada dezavantajlı gruplar: Tarih, yaklaşım ve uygulama*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Thomas, C. (2011). Sakatlık kuramı: Kilit fikirler, meseleler ve düşünürler (F. B. Aydar, Çev.). D. Bezmez, S. Yardımcı ve Y. Şentürk (Der.), *Sakatlık Çalışmaları Sosyal Bilimlerden Bakmak içinde* (s. 31-50). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Tokol, A. (2018). Engellilere yönelik sosyal politikalar, A. Tokol, Y. Alper (Ed.) *Sosyal Politika içinde* (s.355-382). Bursa: Dora Yayınları.
- Yardımcı, S. (2015). “Sakatlığın tarihsel inşası” *Engellilik ve ayrımcılık: eğitimciler için temel metinler ve örnek dersler içinde*. Çayır, M. Soran, M. Ergün (Der.) (s.19-30). İstanbul: Karekök Akademi.
- Zastrow, C. (2013). *Sosyal hizmete giriş*. Aslına Akkaya (Çev.Ed.), Ankara: Nika Yayınları.